

Materiały

ROZWÓJ ROLNICTWA NA ZIEMIACH ZACHODNICH

I. STRATY W ROLNICTWIE ZIEM ZACHODNICH WYWOŁANE II WOJNĄ ŚWIATOWĄ

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie w ogólnym zarysie rozwoju rolnictwa na Ziemiach Zachodnich. Nie można jednak tego dokonać bez omówienia najpierw dwóch zasadniczych problemów, a mianowicie strat powstałych na tych terenach w wyniku II wojny światowej oraz akcji osadnictwa rolnego.

Ziemie Odzyskane w momencie przejmowania ich przez Polskę przedstawiały obraz ogromnych zniszczeń wojennych. Straty w rolnictwie, jak i w innych działach gospodarki wynikały nie tylko z działań wojennych sensu stricto, lecz i w istotnej mierze z rozmyślnego niszczenia opuszczonych terenów przez wojska niemieckie. Szczególną skalę przybrało to niszczenie na obszarze Żuław Wiślanych. Na skutek wysadzenia przez armię niemiecką obwałowań, stacji pomp i innych urządzeń wodno-melioracyjnych znalazło się tutaj pod wodą 120 tys. ha bardzo urodzajnych ziem.

Przedstawienie pełnych rozmiarów strat, jakie poniosło rolnictwo Ziemi Zachodnich nie jest możliwe. W tej sytuacji można podać tylko pewne dane orientujące w wielkości strat, a stanowiące wynik ustaleń specjalnych komisji inwentaryzacyjnych.

Z ustaleń tych wynika, iż na ogólną liczbę ok. 450 tys. gospodarstw rolnych znajdujących się na obszarze Ziemi Zachodnich zostało zniszczonych całkowicie względnie w więcej niż w 15% około 28% gospodarstw. Na pozostałych ziemiach polskich zniszczenia gospodarstw rolnych były niższe. Około 22% ogółu gospodarstw zostało zniszczonych całkowicie względnie w więcej niż w 15%.

Straty w produkcji rolnej były na Ziemiach Odzyskanych znacznie wyższe niż stopień zniszczeń gospodarstw rolnych. W momencie wyzwania tych obszarów powierzchnia odłogów wynosiła ok. 3,8 mln ha, czyli 78% gruntów ornych. Na inwentarz żywy składało się jedynie 273 tys. sztuk bydła, 195 tys. sztuk trzody chlewnej, 27 tys. sztuk owiec oraz 89 tys. sztuk koni. Oznaczało to spadek o ponad 90% w porównaniu z okresem przedwojennym¹.

¹ Por. W. Misiuna, *Osiągnięcia i perspektywy rozwoju rolnictwa Ziemi Zachodnich*. W: *Rozwój Ziemi Zachodnich w dwudziestolecie Polski Ludowej i jego perspektywy*. Praca zbiorowa pod red. W. Kawałca. Instytut Zachodni, Poznań 1964, s. 124.

Wobec tak katastrofalnie niskiej liczby zwierząt gospodarskich Polska musiała podjąć nie tyle zadanie odbudowy, co faktycznie zadanie tworzenia od podstaw potencjału produkcji zwierzęcej.

II. OSADNICTWO ROLNE NA ZIEMIACH ZACHODNICH

Odbudowa rolnictwa Ziem Odzyskanych wymagała przede wszystkim szybkiego i sprawnego przeprowadzenia akcji osadnictwa ludności polskiej na wsi. Rozpoczęła się ona już w marcu 1945 r. Osadnictwo opierało się początkowo na przepisach dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej. Opracowanie przepisów formułujących zasady osadnictwa na obszarach odzyskanych wymagało bowiem czasu, a nie można było wstrzymać akcji osiedleńczej z powodu braku odpowiednich uregulowań. W tej sytuacji zdecydowano się na przejściowe zastosowanie do osadnictwa przepisów dotyczących zbliżonej do niego instytucji prawnej — reformy rolnej. Moc prawną dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej rozciągnął na obszar Ziem Odzyskanych dekret Krajowej Rady Narodowej z 13 listopada 1945 r.²

Przepisy określające zasady osadnictwa zostały wydane w dniu 6 września 1946 r. — w tym dniu Krajowa Rada Narodowa uchwaliła mianowicie dekret o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziem Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska³.

Dekret tworzył dla celów budowy nowego ustroju rolnego (a w szczególności osadnictwa) zapas ziemi. Zaliczono do niego wszelkie nieruchomości ziemskie (tzn. nieruchomości położone na terenie ówczesnych gmin wiejskich), z wyjątkiem nieruchomości, które w dniu wejścia dekretu w życie (14 listopada 1946 r.) stanowiły własność osób fizycznych. Nieruchomości wchodzące w skład zapasu ziemi przeznaczano, wyjąwszy nieruchomości wydzielone na cele publiczne, na tworzenie gospodarstw rolnych i działek osadniczych oraz na uzupełnianie gospodarstw niezbytwnych.

Dekret określił wielkości przyznawanych gospodarstw rolnych i działek osadniczych, osoby uprawnione i warunki uzyskiwania gospodarstw i działek, jak też procedurę ich nadania. Normy obszarowe gospodarstw były zróżnicowane i zależały od typu gospodarstwa. Wynosiły one:

- dla gospodarstwa o charakterze ogrodniczym — do 5 ha użytków rolnych,
- dla gospodarstwa o przewadze produkcji roślinnej — od 7 do 15 ha użytków rolnych,
- dla gospodarstwa o charakterze hodowlanym — do 20 ha użytków rolnych.

W myśl dekretu uprawnione do nabycia gospodarstw rolnych lub działek osadniczych na Ziemach Odzyskanych były dwie kategorie osób. Pierwszą stanowili obywatele polscy, którzy przybyli na obszar Ziem

² „Dziennik Ustaw” (dalej: „Dz.U.”) 1945, nr 51, poz. 295.

³ „Dz.U.” 1946, nr 49, poz. 279.

Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska w ramach akcji osiedleńczej kierowanej przez władze państwowe albo posiadali na tych terenach grunty orne za zgodą organów administracji rolnej. Druga z tych kategorii obejmowała oszoły, które przed 1 stycznia 1945 r. mieszkały na obszarze Ziemi Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska i uzyskały obywatelstwo polskie.

Akcja osadnicza objęła ludność pochodzącą z tzw. ziem dawnych, repatriantów z b. polskich kresów wschodnich, reemigrantów oraz osoby wojskowe. Decydujące znaczenie miały dwie pierwsze grupy osadników. Osadnicy z tzw. ziem dawnych wywodzili się głównie z przeludnionych województw Polski centralnej, południowej, południowo-wschodniej i wschodniej, a także z województw poznańskiego i pomorskiego.

Akcja osiedleńcza z tzw. ziem dawnych przybrała największe rozmiary w 1945 r. Liczba osób osiedlonych w gospodarstwach rolnych wyniosła wówczas 519,897 tys. W dwóch następnych latach liczba ta kształtowała się na poziomie 295,780 tys. i 273,080 tys., a w latach 1948, 1949 i 1950 — 74,243 tys., 57,257 tys. i 14,390 tys.⁴

Akcję osadnictwa repatriantów i reemigrantów realizowano głównie w latach 1945-1947. W ramach tej akcji osiedlono w gospodarstwach rolnych Ziemi Odzyskanych łącznie 947,529 tys. repatriantów, w tym w 1945 r. — 400,138 tys., w 1946 — 454,738 tys. i w 1947 r. — 94,653 tys.⁵

Repatrianci pochodzili głównie z terytoriów Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Gospodarstwa obejmowali także reemigranci z Belgii i Francji, Jugosławii oraz Saksonii i Turynii.

Osadnictwo wojskowe miało — w porównaniu z osadnictwem ludności napływowej — stosunkowo wąski zakres. Objęło ono mianowicie ok. 130 tys. zdemobilizowanych żołnierzy i b. partyzantów⁶.

Ogółem do końca 1948 r. osiedlono w gospodarstwach rolnych 2 123 657 osób (bez dzieci do lat czterech)⁷. Osiedlenie w wyjątkowo trudnych warunkach powojennych tak znacznej liczby osób w tak krótkim czasie stanowiło ogromne osiągnięcie odradzającego się państwa polskiego.

III. CHARAKTERYSTYKA ROZWOJU ROLNICTWA ZIEM ZACHODNICH

Podstawowym zadaniem, jakie stało w zakresie gospodarki rolnej przed ludnością zasiedlającą Ziemię Odzyskaną oraz ludnością rodzimą, było jak najszybsze usunięcie zniszczeń wojennych. Zadanie to w prze-

⁴ Por. S. Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemach Odzyskanych w latach 1945-1947*. Instytut Zachodni, Poznań 1963, ss. 148 i 151.

⁵ Por. S. Banasiak, *op. cit.*, s. 153.

⁶ Por. P. Dziurzyński, *Osadnictwo rolne na Ziemach Odzyskanych*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. Warszawa 1983, s. 163.

⁷ Por. P. Dziurzyński, *op. cit.*, s. 358.

TABELA I

Powierzchnia zasiewów głównych ziemiopłodów (w tys. ha)

Rok	Cztery zboża			w tym pszenica			Ziemniaki			Buraki cukrowe		
	Ziemie Zachodnie ^a	Cały kraj	Udział ZZ w zasiewach kraju %	Ziemie Zachodnie ^a	Cały kraj	Udział ZZ w zasiewach kraju %	Ziemniaki	Cały kraj	Udział ZZ w zasiewach kraju %	Ziemie Zachodnie ^a	Cały kraj	Udział ZZ w zasiewach kraju %
1934 - 38 ^b	2724			350			814			111		
1946	1168	5632	20,7	211	700	30,1	273	1665	16,4	46	170	27,1
1949	2722	9226	29,5	550	1445	38,1	612	2538	24,1	101	261	38,7
1955	2573 ^b	8846 ^c	29,1	523	1431	36,5	705	2702	26,1	149	392	38,0
1956	2551 ^c	8801 ^c	29,0	540	1464	36,9	680	2714	25,1	141	364	38,7
1960	2531	8841	28,6	519	1361	38,1	747	2876	26,0	137	401	34,2
1961	2414	8563	28,2	534	1401	38,1	711	2819	25,2	141	420	33,6
1965	2216	8203	27,0	627	1660	37,8	731	2803	26,1	149	476	31,3
1970	2182	7853	27,8	824	1985	41,5	651	2732	23,8	125	408	30,6
1971	2180	8000	27,3	830	2061	40,3	634	2669	23,8	131	421	31,1
1974	1960	7571	25,9	706	2022	34,9	605	2684	22,5	132	440	30,0
1975	1836	7260	25,3	608	1842	33,0	544	2581	21,1	148	496	29,8
1980	1824	6967	26,2	500	1609	31,1	460	2344	19,6	136	460	29,6
1982	1900	7051	26,9	446	1456	30,6	400	2178	18,4	143	493	29,0

Źródła: W. Miśiuna, *Osiągnięcia i perspektywy rozwoju rolnictwa Ziemi Zachodnich*. W: *Rozwój gospodarczy Ziemi Zachodnich w dwudziestolecie Polski Ludowej i jego perspektywy*. Poznań, Instytut Zachodni 1964, s. 150; *Rocznik Statystyczny 1950*, s. 46; 1956, s. 133; 1957, s. 116; 1961, s. 179; 1962, s. 185 i 186; 1966, s. 231; 1971, s. 276; 1972, s. 260; 1975, s. 246; 1976, s. 238; 1981, s. 317; 1983, s. 264; obliczenia własne.

Wyjaśnienia

a) dane za lata 1946 - 1974 i 1975 - 1982 nie są w pełni porównywalne. W przypadku danych za lata 1946 - 1974 Ziemia Zachodnie obejmują obszar ówczesnego województwa gdańskiego, koszalińskiego, olsztyńskiego, opolskiego, szczecińskiego, wrocławskiego i zielonogórskiego, a danych za lata 1975 - 1982 obszar województwa ełbskiego, gorzowskiego, jeleniogórskiego, koszalińskiego, legnickiego, olsztyńskiego, opolskiego, pińskiego, słupskiego, szczecińskiego, suwalskiego, walbrzyskiego, wrocławskiego i zielonogórskiego. Obszary te nie pokrywają się w pełni ze sobą.

b) są to dane średnie,

c) dane nie dotyczą mieszanek zbożowych.

ważącej mierze zrealizowano już w latach 1946 - 1949. Było to niewątpliwie osiągnięciem bezprecedensowym, jeśli się zważy szczególnie trudne warunki, w jakich następowała odbudowa gospodarcza Ziemi Odzyskanych oraz rozmiary strat wojennych. I tak w ciągu czterech lat rolnicy zlikwidowali odłogi wynoszące 3,8 mln ha, co pociągnęło za sobą znaczne rozszerzenie powierzchni zasiewów. Zwiększyła się ona (jak wynika z tabeli I) w przypadku czterech zbóż o 133% (w tym pszenicy o 161%), ziemniaków — o 124% oraz buraków cukrowych — o 120%.

W drugiej połowie lat czterdziestych odbudowano względnie wyremontowano ogromną większość zniszczonych gospodarstw rolnych. Do

TABELA II

Wielkość zbiorów głównych ziemniaków (w tys. ton)

Rok	Cztery zboża			w tym pszenica			Ziemniaki			Buraki cukrowe		
	Ziemia Zachodnie ^a .	cały kraj	udział ZZ w zbiorach kraju %	Ziemia Zachodnie ^a .	Cały kraj	Udział ZZ w zbiorach kraju %	Ziemia Zachodnie ^a .	Cały kraj	Udział ZZ w zbiorach kraju %	Ziemia Zachodnie ^a .	Cały kraj	Udział ZZ w zbiorach kraju %
	1934-38 ^b	4860			732			13 680			3441	
1946	876	5072	17,3	161	618	26,5	3084	18 710	16,5	819	2983	27,5
1949	3384	11 901	28,4	664	1781	37,3	6526	30 900	21,1	1679	4789	35,1
1955	3470 ^c	12 663 ^c	27,4	790	2134	37,0	6336	27 021	23,4	2471	7286	33,9
1956	3335 ^c	12 069 ^c	27,6	786	2121	37,1	9038	38 052	23,8	2235	6428	34,8
1960	4347	14 265	30,5	1028	2303	44,6	10 222	37 855	27,0	3590	10 262	35,0
1961	4320	15 427	28,0	1114	2792	39,9	10 974	45 203	24,2	3649	11 555	31,6
1965	4302	15 720	27,4	1354	3422	39,6	11 721	43 263	27,1	3515	12 314	28,5
1970	4671	15 399	30,3	1998	4608	43,4	12 993	50 301	25,8	3837	12 742	30,1
1971	5403	18 928	28,5	2213	5456	40,6	9646	39 801	24,2	3656	12 557	29,1
1974	6109	21 442	28,5	2440	6409	38,1	11 752	48 519	24,2	3800	12 971	29,3
1975	5105	18 035	28,3	1924	5207	37,0	9488	46 429	20,4	4645	15 707	29,6
1980	4683	16 406	28,5	1453	4176	34,8	5574	26 391	21,1	3155	10 139	31,1
1982	5568	18 523	30,1	1541	4476	34,4	5863	31 951	18,3	4390	15 085	29,1

Źródła: W. Misiuna, *Osiągnięcia i perspektywy rozwoju rolnictwa Ziemi Zachodnich*, s. 151; *Rocznik Statystyczny 1950*, s. 46; *1956*, s. 133; *1957*, s. 116; *1961*, s. 180; *1962*, s. 187; *1966*, s. 233; *1971*, s. 278; *1972*, s. 262; *1975*, s. 248; *1976*, s. 240; *1981*, s. 319; *1983*, s. 268; obliczenia własne.

Wyjaśnienia

a) p. punkt a w tabeli I; b) p. punkt b w tabeli I; c) p. punkt c w tabeli I.

1946 r. odbudowano urządzenia elektryfikacyjne w 1200 wsiach, około 160 tys. gospodarstw uzyskało światło i częściowo siłę napędową⁸.

Bardzo szybkiej likwidacji zniszczeń wojennych towarzyszyły znaczne postępy w zakresie produkcji rolnej. Dotyczyły one tak produkcji roślinnej, jak i hodowlanej. Produkcja czterech zbóż wzrosła w okresie 1946 - 1949 o 286% (w tym pszenicy — o 312%), buraków cukrowych — o 105%, a ziemniaków — o 112% (por. tabela II). Ten tak istotny wzrost produkcji miał charakter ekstensywny, tzn. spowodowany był przede wszystkim rozszerzeniem powierzchni zasiewów. Na ekstensywnym charakterze wzrostu zaważyły takie czynniki, jak brak wystarczających środków inwestycyjnych dla podnoszenia poziomu gospodarki roślinnej, słabe zaopatrzenie w nawozy sztuczne, trudności na rynku pracy w rolnictwie, niski poziom kultury agrotechnicznej u osadników itp.

Mimo iż wzrost produkcji roślinnej miał charakter ekstensywny, w niektórych dziedzinach nastąpiło już w omawianym okresie niemałe

⁸ Por. W. Misiuna, *Rolnictwo na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1965, s. 38.

zwiększenie plonów. Dotyczyło to produkcji czterech zbóż (w tym i pszenicy). Plony czterech zbóż podniosły się w latach 1946-1949 o 59⁰/₀; plony pszenicy wzrosły w tym samym stopniu (por. tabela III).

Radykalna wręcz poprawa nastąpiła w zakresie stanu pogłowia zwierząt gospodarskich. Jak pamiętamy, sytuacja pod tym względem była na Ziemiach Odzyskanych w momencie zakończenia działań wojennych wręcz katastrofalna. Dzięki pomocy państwa, liczba bydła, trzody chlewnej i owiec wynosiła już w 1949 r. — 1540, 1517 i 431 tys. sztuk. Oznaczało to wzrost pogłowia w porównaniu z 1945 r. odpowiednio o 464, 678 i 1496⁰/₀.

Ziemie Odzyskane odgrywały już w drugiej połowie lat czterdziestych ważną rolę w gospodarce rolnej Polski. Rola ta wykazywała przy tym tendencję wzrostową, co było wynikiem dynamiczniejszego rozwoju produkcji rolnej na Ziemiach Zachodnich niż w innych regionach kraju. Na Ziemi Zachodnie przypadało w latach 1946-1949 — 20,7-29,5⁰/₀ powierzchni ogólnokrajowych zasiewów czterech zbóż (w tym 30,1-38,1⁰/₀ powierzchni zasiewów pszenicy), 16,4-24,1⁰/₀ powierzchni zasiewów ziemniaków oraz 27,1-38,7⁰/₀ powierzchni zasiewów buraków cukrowych. Dostarczały one w omawianym okresie 17,3-28,4⁰/₀ ogólnokrajowych zbiorów czterech zbóż (w tym 26,5-37,3⁰/₀ zbiorów pszenicy), 16,5-21,1⁰/₀ zbiorów ziemniaków oraz 27,5-35,1⁰/₀ zbiorów buraków cukrowych. Na ziemiach tych znajdowało się 16,2-21,7⁰/₀ ogólnokrajowego pogłowia bydła, 17,3-24,8⁰/₀ pogłowia trzody chlewnej oraz 13,6-22,2⁰/₀ pogłowia owiec.

Stopień rozwoju rolnictwa był na Ziemiach Odzyskanych nieznacznie niższy niż na tzw. ziemiach dawnych, na co wpływały takie czynniki, jak większe zniszczenia na Ziemiach Zachodnich i niższy poziom kultury agrotechnicznej osadników. Na istnienie różnic w rozwoju rolnictwa między „ziemiemi dawnymi” a odzyskanymi wskazywały np. porównania plonów głównych ziemiopłodów. I tak, w 1949 r. ogólnopolskie plony czterech zbóż, pszenicy, buraków cukrowych i ziemniaków były odpowiednio o 0,5, 0,2, 18 i 19 q wyższe niż na Ziemiach Odzyskanych (por. tabela III).

Lata 1945-1949 były okresem zbyt krótkim, aby obszary nadodrzańskie i nadbałtyckie mogły osiągnąć już wówczas poziom rolnictwa z czasów przedwojennych. W 1949 r. takie podstawowe wskaźniki, jak powierzchnia zasiewów ziemniaków, wielkość zbiorów i plonów czterech zbóż (w tym także pszenicy), buraków cukrowych i ziemniaków oraz pogłowia bydła, trzody chlewnej i owiec były jeszcze znacznie niższe niż w latach 1934-1938 (por. tabela I, II, III i IV). Tylko w zakresie powierzchni zasiewów pszenicy przekroczone — i to znacznie — stan z okresu przedwojennego. Wielkość zasiewów czterech zbóż była natomiast w 1949 r. zbliżona do poziomu z lat 1934-1938.

W latach 1950-1955 nastąpiło na Ziemiach Zachodnich osłabienie tempa rozwoju rolnictwa. Złożyło się na to wiele czynników⁹. Bardzo

⁹ W omówieniu tych czynników oparto się w dużej mierze na rozważaniach W. Misiuny, zawartych w rozdziale III książki *Rolnictwo na Ziemiach Zachodnich...*

istotne znaczenie miało podjęcie — w ramach przypadającego na te lata planu sześcioletniego — zadania szybkiej industrializacji kraju. Tym samym nastąpiło istotne ograniczenie środków na inwestycje w rolnictwie. Ograniczenie to miało dla Ziemi Zachodnich znacznie bardziej dotkliwe konsekwencje niż dla reszty kraju. Poważna część (blisko 1/3) arealów należała na tych ziemiach do Państwowych Gospodarstw Rolnych. Zapewnienie pegeerom dynamicznego rozwoju wymagało znacznych inwestycji, które były także nieodzowne w celu umocnienia osadnictwa.

Szybka industrializacja kraju pociągała też za sobą odływ ludności ze wsi do miasta, a tym samym pogłębiała występujące na Ziemiach Zachodnich trudności na rynku pracy w rolnictwie. Trudności te odczuwały boleśnie pegeery.

Do osłabienia wzrostu rolnictwa na Ziemiach Zachodnich w latach 1950 - 1955 przyczyniły się także: napięta sytuacja międzynarodowa, skłaniająca Polskę do rozbudowy swojego potencjału obronnego, niesprzyjające warunki klimatyczne (dotkliwa posucha lat 1951 - 1952), metody kolektywizacji rolnictwa, rygorystyczne egzekwowanie od chłopów dostaw obowiązkowych i świadczeń finansowych oraz sytuacja prawna osadników. W myśl dekretu z września 1951 r. o ochronie i uregulowaniu własności osadniczych gospodarstw chłopskich na Ziemiach Odzyskanych, osadnicy nie mogli w części albo w całości dzielić, sprzedawać, wdzierżwiać i zastawiać gospodarstw¹⁰. To ograniczenie prawa własności wywołało duże niezadowolenie osadników, a zwłaszcza repatriantów, osłabiło ich zainteresowanie podnoszeniem produktywności gospodarstwa.

Oslabienie rozwoju rolnictwa pozostawało w ścisłym związku z tendencjami stagnacyjno-regresywnymi, jakie pojawiły się w zakresie produkcji roślinnej. I tak, zbiory czterech zbóż zwiększyły się w latach 1949 - 1955 (jak wynika z tabeli I) tylko o 2,5%, a zbiory ziemniaków nawet spadły o 2,9%. Bardzo istotny wzrost produkcji wystąpił tylko w przypadku buraków cukrowych; wyniósł on 47,2%. Plony czterech zbóż podniosły się tylko o 1,1 q (w tym pszenicy — o 3q). Plony buraków cukrowych kształtowały się w 1955 r. na poziomie 1949 r., a plony ziemniaków obniżyły się aż o 17q (por. tabela III). Powierzchnia zasiewów czterech zbóż uległa zmniejszeniu, co wpłynęło także na osłabienie wzrostu produkcji tych ziemiopłodów. Wielkość zasiewów buraków cukrowych i ziemniaków zwiększyła się natomiast dość znacznie (por. tabela I). W przypadku ziemniaków nie zapobiegło to jednak spadkowi zbiorów.

Rola, jaką Ziemia Zachodnie odgrywały w końcu lat czterdziestych w zakresie produkcji roślinnej kraju, uległa w latach 1950 - 1955 pewnemu osłabieniu.

Wobec tendencji występujących na Ziemiach Zachodnich w rozwoju produkcji roślinnej, tylko w przypadku nielicznych wskaźników zdołano w istotniejszym stopniu zniwelować różnice w porównaniu z latami 1934 - 1938 względnie osiągnąć poziom wyższy niżli w tym okresie. Wyraźnemu zmniejszeniu uległy różnice w wielkości zbiorów buraków cukrowych i plonów pszenicy. Zbiory pszenicy oraz powierzchnia zasiewów

¹⁰ Por. „Dz.U.” 1951, nr 1946, poz. 340.

TABELA III

Plony głównych ziemiopłodów (q/ha)

Rok	Cztery zboża		w tym pszenica		Ziemniaki		Buraki cukrowe	
	Ziemie	Cały	Ziemie	Cały	Ziemie	Cały	Ziemie	Cały
	Zachodnie ^a	kraj	Zachodnie ^a	kraj	Zachodnie ^a	kraj	Zachodnie ^a	kraj
1934-38 ^b	17,8		20,9		168		311	
1946	7,8	9,0	7,6	8,8	113	112	178	176
1949	12,4	12,9	12,1	12,3	107	122	166	184
1955	13,5 ^c	14,3 ^c	15,1	14,9	90	100	166	186
1956	13,1 ^c	13,7 ^c	14,6	14,5	133	177	159	177
1960	17,1	16,1	19,8	16,9	137	132	262	256
1961	17,9	18,0	20,9	19,9	154	160	259	275
1965	19,4	19,2	21,6	20,6	160	154	240	259
1970	21,4	19,6	24,2	23,2	200	184	307	312
1971	24,8	23,7	26,7	26,5	152	149	279	299
1974	31,2	28,3	34,6	31,7	194	181	288	295
1975	27,8	24,8	31,6	28,3	174	180	314	317
1980	25,7	23,5	29,1	26,0	121	113	232	221
1982	29,3	26,3	34,6	30,7	147	147	307	306

Źródła: W. Misiuna, *Osiągnięcia i perspektywy rozwoju rolnictwa Ziemi Zachodnich*, s. 153; różne Roczniki Statystyczne (takie same jak w przypadku tabeli II); obliczenia własne.

Wyjaśnienia

a) p. punkt a w tabeli I; b) p. punkt b w tabeli I; c) p. punkt c w tabeli I.

buraków cukrowych przekroczyły poziom z okresu przedwojennego (por. tabela I, II, III).

O ile produkcja roślinna rozwijała się w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych powoli, o tyle w hodowli nastąpił dalszy znaczny postęp. Pogłowie bydła wzrosło w latach 1949-1955 o 33%, trzody chlewnej — o 111%, a owiec — o 197% (por. tabela IV). Ten istotny wzrost liczby zwierząt gospodarskich pozostawał w ścisłym związku z ukierunkowaniem polityki rolnej na rozwój hodowli i produkcji zwierzęcej.

Hodowla trzody chlewnej, owiec i bydła rozwijała się na Ziemiach Zachodnich dynamiczniej niż w skali całego kraju, wobec czego wzrost ich udział w pogłowie tych zwierząt gospodarskich.

Mimo poważnego postępu, jaki się dokonał w hodowli na Ziemiach Zachodnich w latach 1950-1955, stan jej rozwoju był nadal dużo niższy niż w okresie przedwojennym. Tylko w hodowli owiec osiągnięto stan pogłowia wyższy niżli w tym okresie.

W latach 1956-1957 nastąpiły w Polsce poważne zmiany w polityce rolnej. Przejawiały się one m.in. w zmniejszeniu obciążeń z tytułu obowiązkowych dostaw, podwyżce niektórych cen produktów rolnych połączonej z regulacją cen środków produkcji dla rolnictwa, w zwiększeniu zaopatrzenia wsi w nawozy sztuczne, maszyny i narzędzia rolnicze oraz materiały budowlane, w poparciu inicjatyw chłopów w dziedzinie rozwoju kółek rolniczych, zespołów producentów różnych branż, zespo-

łów chłopskich o charakterze produkcyjnym i spółdzielczości produkcyjnej, w reorganizacji pegeerów i stopniowym przechodzeniu ich do rentownej gospodarki¹¹.

Zmiany w polityce wobec rolnictwa wpłynęły na przyspieszenie w latach 1956-1960 (w okresie realizacji I planu pięcioletniego) wzrostu produkcji roślinnej na Ziemiach Zachodnich. Zbiory czterech zbóż podniosły się wówczas (jak wykazuje tabela II) o 1 012 tys. ton (o 30,3⁰/o), pszenicy — o 242 tys. ton (o 30,8⁰/o), ziemniaków — o 1 184 tys. ton (o 13,1⁰/o), a buraków cukrowych — o 1 355 tys. ton (o 60,6⁰/o).

Mimo tego przyspieszenia rozwoju produkcji głównych ziemniopłodów, wzrost zbiorów czterech zbóż (w tym także pszenicy) oraz ziemniaków, wyrażony w liczbach bezwzględnych, był niższy niż w okresie 1946-1949. Fakty te wykazują dobitnie ogrom dokonań w rolnictwie Ziemi Zachodnich w drugiej połowie lat czterdziestych.

Wzrost produkcji głównych ziemniopłodów (z wyjątkiem ziemniaków) miał w latach 1956-1960 charakter intensywny; wynikał w pełni z podniesienia plonów.

Produkcja roślinna na Ziemiach Zachodnich rozwijała się w omawianym okresie dynamiczniej niż w innych regionach Polski. W 1960 r. przypadało na Ziemię Zachodnią 30,5⁰/o zbiorów czterech zbóż, 44,6⁰/o zbiorów pszenicy, 27⁰/o zbiorów ziemniaków oraz 35⁰/o zbiorów buraków cukrowych. W roku tym uzyskiwały one już wyższy poziom plonów głównych ziemniopłodów niż tzw. ziemie dawne (por. tabela III), do czego przyczyniło się w niemałej mierze zwiększenie produktywności pegeerów. Istotnym czynnikiem podniesienia produktywności pegeerów było przeznaczenie znacznych środków państwowych na rozwój mechanizacji w tych gospodarstwach.

O ile rola Ziemi Zachodnich w produkcji głównych ziemniopłodów wykazywała tendencję wzrostową, o tyle ich udział w powierzchni zasiewów kształtował się (z wyjątkiem pszenicy) poniżej poziomu z 1955 r. (por. tabela I). Związane to było (wyjąwszy przypadek ziemniaka) ze skurczeniem się tam powierzchni zasiewów.

W latach 1956-1960 rolnictwo Ziemi Zachodnich przekroczyło w zakresie produkcji roślinnej jeden bardzo istotny wskaźnik odnoszący się do lat 1934-1938. W 1960 r. osiągnęło ono mianowicie wyższe zbiory buraków cukrowych niż średnio w tych latach. Zbiory te wynosiły 3 590 tys. ton, czyli 149 tys. ton więcej niż przeciętnie w latach 1934-1938.

Sytuacja w dziedzinie hodowli zwierząt gospodarskich kształtowała się na Ziemiach Zachodnich w okresie 1956-1960 znacznie mniej korzystnie aniżeli w latach poprzednich. Wprawdzie — z jednej strony — liczba bydła wykazywała określony wzrost, z drugiej zaś strony zaznaczył się pewien spadek pogłowia trzody chlewnej i owiec (por. tabela IV). To pogorszenie się sytuacji w hodowli pozostawało w ścisłym związku z wystąpieniem w połowie lat pięćdziesiątych na Ziemiach Zachodnich dotkliwej dysproporcji między rozwojem gospodarki hodowlanej i roślinnej. Jak pamiętamy, w latach 1950-1955 hodowla wzrastała

¹¹ Por. W. Misiuna, *Osiągnięcia i perspektywy rozwoju...*, s. 140.

dynamicznie, natomiast w produkcji roślinnej zaznaczyły się tendencje stagnacyjno-regresywne. Ponieważ rozwój hodowli wymaga zabezpieczenia pasz, powstanie tej dysproporcji skłoniło władze do skoncentrowania się w polityce ekonomicznej na produkcji roślinnej.

Ziemie Zachodnie zwiększyły w latach 1956 - 1960 swój udział w ogólnokrajowym pogłowie bydła (o 1,4 punktu procentowego), natomiast w pogłowie trzody chlewnej i owiec udział ten uległ zmniejszeniu (o 3,0 i 2,5 punktu procentowego). Liczba trzody chlewnej i bydła na Ziemiach Zachodnich kształtowała się w 1960 r. nadal na znacznie niższym poziomie niż w latach 1934 - 1938 (por. tabela IV).

W latach 1961 - 1970 (w okresie realizacji II i III planu pięcioletniego) nastąpiło na Ziemiach Zachodnich — generalnie rzecz biorąc — wyraźne osłabienie wzrostu produkcji roślinnej. Przyrost zbiorów czterech zbóż i buraków cukrowych był w tym okresie znacznie niższy niż w latach 1956 - 1960; wynosił mianowicie (jak wynika z tabeli II) 351 i 188 tys. ton, podczas gdy w latach realizacji I planu pięcioletniego — 1 012 i 1 355 tys. ton. Produkcja pszenicy i ziemniaków zwiększyła się co prawda znacznie niż w latach 1956 - 1960, jeśli jednak przeciętny roczny wzrost zbiorów pszenicy był wyższy niż w tych latach, to ziemniaków — niższy¹².

To widoczne osłabienie wzrostu produkcji roślinnej na Ziemiach Zachodnich spowodowane zostało w istotnej mierze zmniejszeniem się powierzchni zasiewów, będącym skutkiem procesów industrializacji. Ważną przyczyną tkwiła także w zbyt niskim wzroście plonów uwarunkowanym stanem wyposażenia gospodarki roślinnej w nowoczesne środki produkcji. Mimo pewnej poprawy, jaka nastąpiła w tej dziedzinie w latach 1961 - 1970, stan ten był stosunkowo niski. Fundusze przeznaczano na inwestycje zmierzające do modernizacji bazy technicznej produkcji roślinnej i do polepszenia zaopatrzenia w nawozy sztuczne, środki ochrony roślin były bowiem w całej Polsce niewystarczające.

Rola Ziemi Zachodnich w ogólnokrajowej produkcji głównych ziemio-
plodów spadła w omawianym okresie w porównaniu z 1960 r. (por. tabela II), była jednak nadal znaczna. W 1970 r. przypadało mianowicie na Ziemię Zachodnią 30,3% zbiorów czterech zbóż, 43,4% zbiorów pszenicy, 25,8% zbiorów ziemniaków oraz 30,1% zbiorów buraków cukrowych.

Udział Ziemi Zachodnich w powierzchni zasiewów głównych ziemio-
plodów (z wyjątkiem pszenicy) cechowała tendencja spadkowa (por. tabela I).

Plony głównych ziemio-
plodów były (z wyjątkiem buraków cukrowych) na Ziemiach Zachodnich w analizowanym okresie zasadniczo wyższe niż w skali całego kraju.

Rolnictwo Ziemi Zachodnich osiągnęło w latach 1961 - 1970 poziom wyższy niż w okresie przedwojennym względnie poziom zbliżony w zakresie zbiorów czterech zbóż i ziemniaków oraz plonów czterech zbóż

¹² Przekiętny roczny wzrost produkcji pszenicy i ziemniaków wynosił w latach 1956 - 1960 odpowiednio: 60,5 i 296 tys. ton, a w latach 1961 - 1970 — 98,2 oraz 224,3 tys. ton.

TABELA IV

Pogłowie zwierząt gospodarskich (w tys. sztuk)

Rok	Bydło			Trzoda chlewna			Owce		
	Ziemia Zachodnie ^a	Cały kraj	Udział ZZ w pogłowie kraju (%)	Ziemia Zachodnie ^a	Cały kraj	Udział ZZ w pogłowie kraju (%)	Ziemia Zachodnie ^a	Cały kraj	Udział ZZ w pogłowie kraju (%)
1934-38 ^b	3542			4877			904		
1946	588	3638	16,2	314	1816	17,3	107	787	13,6
1949	1540 ^c	7072	21,7	1517 ^c	6120	24,8	431 ^c	1945	22,2
1955	2048	7912	25,9	3195	10 888	29,3	1281	4243	30,2
1956	2156	8353	25,8	3259	11 561	28,2	1262	4223	29,9
1960	2369	8695	27,2	3173	12 615	25,2	1005	3662	27,4
1961	2617	9168	28,5	3509	13 434	26,1	995	3494	28,5
1965	3005	9947	30,2	3510	13 779	25,5	807	3061	26,4
1970	3267	10 844	30,1	3084	13 446	22,9	826	3199	25,8
1971	3345	11 076	30,2	3660	15 243	24,0	812	3180	25,5
1974	3958	13 023	30,4	5218	21 496	24,3	835	3023	27,6
1975	4063	13 254	30,7	5367	21 311	25,2	936	3175	29,5
1980	4009	12 649	31,7	6388	21 326	30,0	1342	4207	31,9
1982	3619	11 912	30,4	5821	19 471	29,9	1179	3899	30,2

Źródła: W Misiuna, *Osiągnięcia i perspektywy rozwoju rolnictwa Ziemi Zachodnich*, s. 154; *Rocznik Statystyczny* 1950, s. 53; 1955, s. 135; 1956, s. 137; 1957, s. 118; 1961, s. 182; 1962, s. 191; 1966, s. 238; 1971, s. 282; 1972, s. 267; 1975, s. 252; 1976, s. 243; 1981, s. 322 i 323, 1983, s. 272; obliczenia własne.

Wyjaśnienia

a) p. punkt a w tabeli I; b) p. punkt b w tabeli I; c) dane szacunkowe.

(w tym i pszenicy), ziemniaków i buraków cukrowych. I tak: w 1968 r. przekroczono wielkość zbiorów czterech zbóż z okresu przedwojennego. W roku tym zebrano 5 165 tys. ton tych ziemiopłodów — o 305 tys. ton więcej niż średnio w latach 1934 - 1938. W latach 1966 - 1968 produkcja ziemniaków reprezentowała poziom zbliżony do poziomu z okresu przedwojennego. Na początku lat sześćdziesiątych zanotowano po raz pierwszy plony czterech zbóż (w tym także pszenicy) wyższe niż w latach przedwojennych. W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych wydajność ziemniaka z 1 ha kształtowała się na poziomie zbliżonym do lat 1934 - 1938, a w okresie 1966 - 1970 zasadniczo już na wyższym poziomie. Z kolei plony buraków cukrowych reprezentowały w tym ostatnim okresie zasadniczo stan zbliżony względnie wyższy niż w latach 1934 - 1938.

W okresie 1961 - 1970 w rozwoju hodowli na Ziemiach Zachodnich występowały podobne tendencje, jak w latach 1956 - 1960. Z jednej strony następował bowiem wzrost liczby bydła, z drugiej natomiast strony zaznaczał się regres w rozwoju pogłowia trzody chlewnej i owiec (por. tabela IV). Szybki rozwój hodowli uniemożliwiała istniejąca w skali całego kraju trudna sytuacja paszowa, będąca rezultatem powolnego wzrostu produkcji roślinnej. Podobnie jak w latach 1956 - 1960, w okresie 1961 - 1970 zwiększył się udział Ziemi Zachodnich w ogólnokrajowym

pogłowiu bydła, a ich udział w pogłowiu trzody chlewnej i owiec wykazywał pewną tendencję spadkową.

Liczba bydła, trzody chlewnej i owiec była na Ziemiach Zachodnich w 1970 r. niższa niż przeciętnie w okresie 1934 - 1938 (por. tabela IV).

Pod koniec lat sześćdziesiątych zaznaczyły się w rolnictwie polskim, w tym także w rolnictwie Ziemi Zachodnich, wyraźne tendencje stagnacyjne. Zadecydowało o tym wiele różnych czynników. I tak, w drugiej połowie okresu 1961 - 1970 nastąpiło wydatne zmniejszenie strumienia środków produkcji płynących do rolnictwa (w szczególności środków plonotwórczych). Było to konsekwencją minimalnego uwzględnienia w planach inwestycyjnych branż przemysłu produkujących dla rolnictwa. W rozwoju rolnictwa pojawiły się tendencje autarkiczne. Rolnictwo polskie korzystało jedynie w nieznacznym zakresie z dynamicznego postępu technicznego dokonującego się w świecie. Szczególnie negatywne skutki przyniosła faktyczna likwidacja importu wysokobiałkowych pasz treściwych. Pociągała ona za sobą stagnację w produkcji zwierzęcej, a w konsekwencji istotne trudności w dziedzinie żywienia społeczeństwa. Kolejne ważne źródło tendencji stagnacyjnych tkwiło w wyczerpaniu się bodźców ekonomicznych, uruchomionych w latach 1956 - 1957. Pod koniec lat sześćdziesiątych nastąpiło faktyczne zamrożenie cen skupu produktów rolnych, spadek opłacalności produkcji rolniczej (w szczególności zwierzęcej) i co się z tym wiąże — obniżenie realnych dochodów rolników.

Stagnacja w produkcji rolniczej była zjawiskiem wysoce niekorzystnym z punktu widzenia rozwoju całej gospodarki narodowej. Uniemożliwiając postęp w dziedzinie żywienia społeczeństwa, blokowała ona wzrost w innych działach gospodarki. W tych warunkach szczególnego znaczenia nabierała kwestia dokonania zmian w polityce rolnej, idących w kierunku stwarzania bodźców w celu przewyższenia tendencji stagnacyjnych i zapewnienia szybkiego rozwoju rolnictwa. Zmiany te przeprowadzono po wydarzeniach grudniowych 1970 r. Wyrażały się one w szczególności:

- 1) w ostatecznym zniesieniu dostaw obowiązkowych,
- 2) w podniesieniu cen skupu wszystkich ważniejszych produktów rolnych,
- 3) w zmniejszeniu progresji podatkowej,
- 4) w stworzeniu korzystniejszego klimatu politycznego wokół indywidualnych gospodarstw chłopskich,
- 5) zwiększeniu dostaw środków produkcji,
- 6) w odejściu od tendencji autarkicznych i podjęciu modernizacji aparatu wytwórczego, głównie w oparciu o import technologii z Zachodu¹³.

Reorientacja polityki w stosunku do rolnictwa doprowadziła do wyraźnego przyspieszenia w latach 1971 - 1974 rozwoju całego szeregu dziedzin produkcji roślinnej. Zjawisko to zaznaczyło się również na Zie-

¹³ Por. *Rolnictwo i polityka rolna lat siedemdziesiątych. Oceny i wnioski*. Praca wykonana w Instytucie Ekonomii Rolnej pod redakcją A. Wosia. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1982, ss. 7 - 8.

miach Zachodnich. Nastąpił tutaj istotny wzrost produkcji czterech zbóż (w tym i pszenicy). Zbiory czterech zbóż zwiększyły się (jak wynika z tabeli I) o 706 tys. ton, czyli o 13,1%, w tym pszenicy — o 227 tys. ton, tj. o 10,3%. Wzrost ten miał charakter intensywny. Wyniakał w pełni z podniesienia plonów, gdyż powierzchnia zasiewów uległa zmniejszeniu. Przyrost plonów, wynoszący w przypadku czterech zbóż 6,4 q, a pszenicy 7,9 q, był rekordowy. Do tej pory najwyższy przyrost plonów osiągnięto w latach 1946 - 1949; wynosił on odpowiednio 4,6 i 4,5 q.

W latach 1971 - 1974 nastąpił na Ziemiach Zachodnich nieznaczny wzrost zbiorów buraków cukrowych. Wynosiły one wówczas przeciętnie rocznie 3 895 tys. ton, a więc były o 58 tys. ton wyższe niż w 1970 r. Wzrost produkcji buraków cukrowych, odmiennie niż czterech zbóż, miał charakter ekstensywny. Spowodowany był rozszerzeniem powierzchni zasiewów.

Zbiory ziemniaków z kolei osiągały w latach 1971 - 1974 znacznie niższą wysokość niż w 1970 r. Zaważyło na tym tak zmniejszenie powierzchni zasiewów, jak i plonów.

Udział Ziemi Zachodnich w ogólnokrajowej produkcji głównych ziemniopłodów kształtował się w latach 1971 - 1974 na niższym poziomie niż w 1970 r., był wszakże nadal znaczny. Jak wynika z tabeli II, Ziemia Zachodnie dostarczały w 1974 r.: 28,5% zbiorów czterech zbóż, 38,1% zbiorów pszenicy, 24,2% zbiorów ziemniaków oraz 29,3% zbiorów buraków cukrowych.

Plony głównych ziemniopłodów (z wyjątkiem buraków cukrowych) były na Ziemiach Zachodnich (jak wykazuje tabela III) wyższe niż w skali całego kraju. Nie zapobiegło to jednak obniżeniu roli Ziemi Zachodnich w ogólnokrajowej produkcji czterech zbóż (w tym i pszenicy) oraz ziemniaków, gdyż jednocześnie spadł ich udział w powierzchni zasiewów tych ziemniopłodów. Tendencja spadkowa dotyczyła także udziału Ziemi Zachodnich w powierzchni zasiewów buraków cukrowych (por. tabela I).

Lata 1971 - 1974 na Ziemiach Zachodnich były okresem szczególnie dynamicznego rozwoju hodowli trzody chlewnej. Jej pogłowie zwiększyło się wówczas o 42,6%, czyli o ponad 1,5 mln sztuk. Tak znacznego przyrostu pogłowia nie zanotowano nawet w latach 1946 - 1949.

W omawianym okresie odnotowano także wyraźny wzrost liczby bydła. Podniosła się ona mianowicie o 18,3%, czyli o 613 tys. sztuk.

Przyspieszenie rozwoju hodowli trzody chlewnej i bydła pozwoliło na przekroczenie jej stanu ilościowego z okresu przedwojennego. W 1974 r. liczby bydła i trzody chlewnej były odpowiednio o 11,7% i 7% wyższe niż średnio w latach 1934 - 1938.

Rozwój hodowli trzody chlewnej i bydła przebiegał na Ziemiach Zachodnich w szybszym tempie niż w skali całego kraju, co też wpłynęło na pewne zwiększenie ich udziału w ogólnokrajowym pogłowie obydwu tych rodzajów zwierząt gospodarskich.

W hodowli owiec natomiast osiągnięto na Ziemiach Zachodnich tylko nieznaczne postępy. Ponieważ jednak hodowla ta rozwijała się w reszcie Polski w jeszcze wolniejszym tempie, podniósł się procent globalnej liczby owiec przypadający na Ziemię Zachodnią.

Istotną cechą rozwoju gospodarki rolnej na Ziemiach Zachodnich

w latach 1971 - 1974 była, podobnie jak w innych regionach kraju, widoczna poprawa sytuacji w zakresie wyposażenia rolników w nowoczesne środki produkcji. Tym niemniej wyposażenie to było ciągle jeszcze niedostateczne.

Po okresie dynamicznego rozwoju całej gospodarki polskiej w latach 1971 - 1974, w drugiej połowie lat siedemdziesiątych nastąpiło istotne pogorszenie sytuacji ekonomicznej, a w 1980 r. wybuchł głęboki kryzys gospodarczy. Objął on również rolnictwo, w tym na Ziemiach Zachodnich. W 1980 r. zbiory i plony głównych ziemiopłodów poważnie spadły — kształtowały się one (jak wykazuje tabela II i III) znacznie poniżej poziomu 1975 r. W ciągu dwóch następnych lat nastąpił co prawda wzrost plonów i zbiorów tych ziemiopłodów, jednak stan z 1975 r. został przekroczony tylko w przypadku plonów i zbiorów czterech zbóż (w tym także plonów pszenicy). W latach 1981 - 1982 na Ziemiach Zachodnich spadło wyraźnie pogłowie bydła, trzody chlewnej i owiec (por. tabela IV).

Powyższe rozważania skłaniają do postawienia pytania, jakie były źródła kryzysu w polskim rolnictwie. Jedną z głównych przyczyn było bezspornie niedostateczne wyposażenie rolnictwa w nowoczesne środki produkcji. Wprowadzanie program rozwoju gospodarki żywnościowej na lata 1976 - 1980 przewidywał bardzo istotne zwiększenie dostaw nawozów mineralnych, środków ochrony roślin, maszyn rolniczych, materiałów budowlanych itp., w rzeczywistości jednak przemysł nie dokonał reorientacji na rzecz rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Wobec kontynuowania w drugiej połowie lat siedemdziesiątych strategii wzmoczonego wzrostu gospodarczego, przemysł miał ogromne trudności ze zrównoważeniem swego rozwoju. Prowadziło to do niewykonywania planów produkcyjnych, a zwłaszcza planów dostaw dla rolnictwa i gospodarki żywnościowej, gdyż te działy ekonomiki skreślano w pierwszej kolejności z listy dostaw.

Dalsza istotna przyczyna wybuchu kryzysu tkwiła w małej elastyczności polityki w stosunku do rolnictwa. Bodźce ekonomiczne uruchomione w 1971 r. utraciły szybko swą skuteczność, nie wprowadzono jednak nowych silnych stymulacji skłaniających rolników do intensyfikacji produkcji.

Do wystąpienia kryzysu w rolnictwie przyczyniły się także w niewątpliwie mierze deformacje w dziedzinie polityki gruntowej. Zaznaczyła się w niej tendencja do uspołecznienia rolnictwa dla samego uspołeczniania. Wyrażała się ona w przekazywaniu wolnej ziemi bez uzasadnienia ekonomicznego rolniczym spółdzielniom produkcyjnym i pegeerom, jak też w tworzeniu w pośpiechu i bez niezbędnej potrzeby zespołowych gospodarstw rolnych. Praktyka ta spowodowała znaczne straty ekonomiczne.

Ważką przyczyną kryzysu tkwiła także w realizowaniu wyjątkowo kosztownego wariantu intensyfikacji produkcji zwierzęcej. Przewidywał on oparcie rozwoju tej produkcji na imporcie zbóż i pasz oraz na stosowaniu technologii uprzemysłowionych (produkcja fermowa). Polska gospodarka nie była przygotowana do realizacji takiej polityki.

Mówiąc o przyczynach kryzysu w rolnictwie, nie można wreszcie

zapomnieć o niekorzystnych warunkach pogodowych, jakie wystąpiły w 1980 r.¹⁴

W minionym czterdziestoleciu nastąpił w rolnictwie Ziemi Zachodnich niewątpliwy postęp. Objął on zarówno produkcję roślinną, jak i zwierzęcą. Jednocześnie zaznaczył się wzrost roli obszarów nadodrzańskich i nadbałtyckich w rolnictwie naszego kraju. Skalę postępu determinowały wszakże błędy, jakie popełniono w polityce ekonomicznej, zwłaszcza w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych.

Sytuacja polskiego rolnictwa, w tym także rolnictwa Ziemi Zachodnich, kształtuje się obecnie bardzo niekorzystnie. Jej przewyższenie wymaga w szczególności:

- 1) kontynuacji podjętej na początku lat osiemdziesiątych (co prawda jeszcze niezbyt śmiało) reorientacji przemysłu na produkcję dla rolnictwa i gospodarki żywnościowej,
- 2) szybkiej realizacji reformy gospodarczej,
- 3) konsekwentnego przestrzegania w polityce rolnej zasady równouprawnienia poszczególnych sektorów,
- 4) doskonalenia kultury agrarnej.

PIOTR KALKA

PRZEMIANY WIEZI SPOŁECZNEJ NA WARMII I MAZURACH

Zachodzące na Warmii i Mazurach procesy społeczne charakteryzują się niespotykaną na innych terenach Ziemi Odzyskanych intensywnością i złożonością. Jest to rezultat — z jednej strony — niezwykle skomplikowanej sytuacji politycznej, gospodarczej i demograficznej, w jakiej przyszło Polsce przejmować te ziemie po zakończeniu II wojny światowej, z drugiej zaś — zderzenia kultur wynikającego z faktu zetknięcia się tu wielu grup ludności o różnym pochodzeniu regionalnym, o odmiennym bagażu kulturowym i cywilizacyjnym, zróżnicowanym stopniu świadomości narodowej, różnorodnym wyznaniu, motywie przybycia na te obszary.

Istotnym elementem procesu powstawania nowego społeczeństwa Warmii i Mazur jest sposób kształtowania się więzi społecznych wśród różnych grup ludności stanowiących w pierwszym okresie po 1945 r. bardzo płynną mozaikę ludnościową. Przez pojęcie „więzi społecznej” rozumiemy z reguły zorganizowany system stosunków, instytucji, środków kontroli społecznej, skupiający jednostki, podgrupy i inne elementy składowe zbiorowości w całość zdolną do trwania i rozwoju¹. Mówiąc wszakże

¹⁴ Omawiając przyczyny kryzysu w rolnictwie oparłem się na rozważaniach zawartych w I rozdziale książki *Rolnictwo i polityka rolna lat siedemdziesiątych...*

¹⁵ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa 1970, s. 23.